

Key words: *stress tolerance, internal and external resources of stress tolerance; biological, personal, behavioral levels of stress; personal, cognitive, emotional, motivational components of stress tolerance.*

Кудінова Маргарита Сергіївна – аспірант кафедри практичної психології Класичного приватного університету, методист науково-методичного відділу, викладач кафедри соціальної роботи комунального вищого навчального закладу «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

УДК 159.922+159.943

Кузіна В.Д.

ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОНСТРУКТИВНОГО ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ОФІЦЕРА

У статті розглянуто психологічні особливості тренінгу як методу практичної психології, засобу групового психологічного впливу, направлено на розвиток знань, соціальних установок, умінь та навичок, набуття досвіду, оволодіння складним видом діяльності, що складається з певних процедур та є засобом впливу на особистість задля створення умов її цілеспрямованих змін. Проаналізовано погляди українських та зарубіжних вчених щодо розуміння тренінгу та тренінгових технологій у різних сферах діяльності й практики. Визначено, що професійно-психологічний тренінг як груповий метод практичної психології є найбільш оптимальним для розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості сучасного офіцера. Він має на меті розвиток конструктивного (нормального) перфекціонізму та досягнутої професійної ідентичності, структурно складається з вступної частини, 4-х блоків (когнітивно-рефлексивного, суб'єктно-особистісного, операційно-регуляційного, результативно-діяльнісного), заключної частини.

Ключові слова: *особистість, перфекціонізм, професійна ідентичність, офіцер, розвиток, тренінг.*

Постановка проблеми. Проведений аналіз підходів, методів та способів розвитку професійної ідентичності та оптимізації перфекціоністських настанов особистості показує, що найбільш оптимальним та доцільним у роботі з розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності офіцерів є використання психотренінгових технологій.

У сучасній психологічній літературі достатньо широко представлені роботи українських (Н.О. Євдокімова, О.І. Кононенко, В.О. Лефтеров, Л.І. Мороз, В.М. Федорчук, Т.С. Яценко) та зарубіжних (І.В. Вачков, О.П. Горбушина, Ю.М. Ємельянов, Т.В. Зайцева, С.І. Макшанов,

Л.А. Петровська, Д.М. Рамендік, М.О. Реньш) вчених щодо дослідження різноманітних підходів до розуміння тренінгу, методології розроблення тренінгових програм, їх апробування та проведення. Втім проблема розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості сучасного офіцера засобами тренінгових технологій є малодослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел показує, що вперше метод, названий соціально-психологічним тренінгом був розроблений М. Форвергом у 1970-х роках у Німеччині [13]. Він був спрямований на розвиток комунікативної компетентності та умінь й базувався на психологічній рівності партнерів по спілкуванню. Водночас метод тренінгу з'явився значно раніше. Так у 40-50-х роках минулого століття у США та країнах Західної Європи виникли та швидко розвивалися тренінгові Т-групи («групи тренінгу базових умінь»), як ефективна форма психотерапевтичної роботи щодо вирішення таких психологічних проблем психічно здорових людей як: труднощі розуміння себе, саморегуляції емоцій та поведінки, втрата почуття осмисленості та інтересу до життя, труднощі спілкування, почуття самотності, при цьому вплив тренера здійснювався не тільки індивідуально, а й через групу [14, с. 5]. Ще на початку 30-х років минулого століття американський фізіотр Дж. Пратт відмітив позитивний терапевтичний вплив однієї людини на іншу, й почав планувати сеанси групової терапії для осіб без соматичних порушень [9]. Перші Т-групи пов'язують з дослідженнями К. Левіна у галузі групової динаміки, які завдяки створенню у 1947 році Національної лабораторії тренінгу в м. Бетел (США) стали класичними у контексті визначення ролі групового методу психологічної роботи [14].

За словником А. Ребера тренінг визначений як будь-яка учбова програма або набір процедур, розроблених для отримання в результаті їх здійснення кінцевого продукту у вигляді організму, здатного на деяку певну реакцію (реакції) або участь в деякій складній діяльності, що потребує певних умінь [15, с. 378].

Ґрунтовні дослідження феномену соціально-психологічного тренінгу були проведені зарубіжними вченими, зокрема Л.А. Петровською, яка розглядає тренінг як засіб психологічного впливу, направлений на розвиток знань, соціальних установок, умінь, досвіду у сфері міжособистісного спілкування [12]. Ю.М. Ємельянов формулює тренінг як активне соціально-психологічне навчання, групу методів для розвитку здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності, зокрема спілкуванням. Таке навчання характеризується обов'язковою взаємодією між собою тих, хто навчається [3]. За І.В. Вачковим тренінг є сукупністю активних методів практичної психології, що використовуються для формування навичок самопізнання і саморозвитку [1]. Т.В. Зайцева вважає тренінг суб'єктивною методикою, що складається з певних процедур та є засобом впливу на особистість задля створення умов її цілеспрямованих змін [5]. За С.І. Макшановим тренінг є багатофункціональним методом навмисних змін психологічних феноменів людини, групи та організації з

метою гармонізувати професійне та особистісне буття [8]. О.П. Горбушина вважає тренінг яскравим, емоційно насиченим заняттям, спрямованим на зміну, гармонізацію стилю спілкування особистості, формування бажаних навичок і розв'язання протиріч, що проявляються у взаємодії з іншими людьми, або ж мають внутрішньо особистісний характер [2, с. 9].

Тренінг – це комплекс активних групових методів, що застосовуються в процесі перетворюючої дії на особистість. Соціально-психологічний тренінг – це галузь практичної психології, орієнтована на використання активних методів різних видів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності в спілкуванні і особистісного зростання [9, с. 10–11].

Вагомий вклад у дослідження тренінгу та розроблення тренінгових програм здійснили українські науковці. На думку Т.С. Яценко, подібним до соціально-психологічного тренінгу є метод активного соціально-психологічного навчання, втім з певними відмінностями [18]. До системного уявлення тренінгу приходять В.О. Лефтеров й визначає його як інтегровану, універсальну систему цілеспрямованого групового психологічного тренування відповідно до потреб і цілей особистості та діяльності [7].

В.М. Федорчук формулює поняття тренінгу як найбільш ефективну модель включення особистості в міжособистісне спілкування та діяльність, що спрямовані на самопізнання, розвиток, саморозвиток, самовдосконалення, самоактуалізацію власного потенціалу у різних сферах [17, с. 12].

О.І. Кононенко сформульований концептуальний підхід до розуміння тренінгу як сукупності активних групових методів практичної психології, що використовуються в роботі зі здоровими людьми, мають на меті вирішення завдань з розвитку та вдосконалення якостей, необхідних для поліпшення їх соціального буття і професійної діяльності [6]. За такого підходу коректувальна робота методологічно спрямовується на впорядкування соціально-професійного простору особистості в розвивально-коректувальній програмі на засадах когнітивістського підходу та гуманістичної психології.

Таким чином, якщо розглядати метод тренінгу в широкому сенсі, за змістовим навантаженням він є комплексом методів навчання, що дозволяють удосконалювати свої навички на основі використання власного досвіду, тренуванням, напрацюванням нових специфічних навичок та умінь.

Отже, **метою статті** є визначення специфіки тренінгу розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості сучасного офіцера й обґрунтування відповідної тренінгової програми.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На думку І.В. Вачкова [1], М.О. Реньш, Н.О. Садовнікової, О.Г. Лопес [16], тренінги відображають за змістом парадигму певного напрямку практичної психології, якого дотримується психолог:

1. Тренінг як своєрідна форма дресури, за якої жорсткими маніпулятивними прийомами позитивного підкріплення формуються потрібні

моделі поведінки, а прийомами негативного підкріплення «стираються» шкідливі, непотрібні, з позиції тренера.

2. Тренінг як тренування, в результаті якого відбувається формування і відпрацювання умінь і навичок ефективної поведінки.

3. Тренінг як форма активного навчання з метою передавання психологічних знань, розвиток деяких умінь і навичок.

4. Тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем.

Д.М. Рамендік звертає увагу, що якщо «тренінг» переважно є інтенсивним курсом навчання, що включає короткі теоретичні семінари та практичне відпрацювання навичок у короткий термін, то «психологічний тренінг» стосується психологічних навичок: саморегуляції, розвитку особистості, спілкування, професійні навички. Автор визначає серед основних три напрями технік проведення тренінгів: 1) тренінги особистісного зростання (учасники за допомогою різних технік прагнуть усвідомити та подолати психологічні проблеми, що заважають вирішенню життєво-професійних задач); 2) тренінги спілкування (навчання й розвиток ефективній поведінці в ситуаціях спілкування); бізнес-тренінги (є різновидом попередніх й зорієнтовані на вирішення конкретних професійних задач). Тренінги особистісного зростання та спілкування об'єднуються у комплексний соціально-психологічний тренінг [14, с. 6–8].

Л.І. Мороз показано, що класифікація тренінгів може бути побудована за різними параметрами, зокрема: метою проведення, кількістю учасників, їх індивідуальними особливостями, тривалістю та організацією роботи, втім спільними рисами залишатимуться методичні орієнтири, мета та завдання, структурованість через часові обмеження. Серед основних видів тренінгів автор називає функціональні тренінги (метою довести до автоматизму професійно необхідні уміння та навички), психологічні або проблемно-орієнтовані (для вирішення своїх актуальних психологічних проблем), особистісного зростання (метою є саморозвиток учасників) [10].

М.О. Реньш, Н.О. Садовнікова, О.Г. Лопес описують організаційно-управлінський і психологічний тренінг як ефективну активну форму навчання, що дозволяє не лише засвоїти ефективні технології (методи, прийоми, техніки) ухвалення управлінських рішень і ділового спілкування, а й розкрити та врахувати індивідуальні особливості учасників, сформувати на їх основі індивідуально-специфічні прийоми і способи комунікації та ухвалення рішень [16, с. 4].

Водночас Л.І. Мороз наголошує на відмінності тренінгів професійно-психологічного спрямування від тренінгу особистісного зростання, зокрема зазначається, що за наявності розробленої моделі особистості професіонала засобом розвитку професійно значущих та особистісних якостей може стати тренінг професійно-психологічного спрямування. Разом з тим усвідомлення та розвиток найбільш загальних якостей (з включенням окремих спеціальних

якостей) з їх інтеграцією в субособистість «професіонала» передбачає тренінг особистісного зростання [11]. Професійно-психологічний тренінг (ППТ), що знаходиться на проміжку між функціональним та психологічним тренінгами, є навчально-розвивальною технологією з метою формування професійних знань та умінь, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності, є творчим, спрямованим на вирішення інноваційних проблем процесом, з відсутніми готовими рішеннями, що вимагає від учасників ініціативи, активності, винахідливості, умінь здійснювати продуктивну спільну діяльність [10].

На думку Н.О. Євдокімової, професійно-психологічний тренінг є рухом суб'єкта від неусвідомленої професійної компетентності до її усвідомлення через власні обмеження у професійній діяльності та прийняття учбових задач щодо самозміни [4].

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз свідчить, що найбільш оптимальним для розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості сучасного офіцера є професійно-психологічний тренінг як груповий активний метод практичної психології, що відображатиме з одного боку розвиток психологічних навичок офіцерів, а з іншого – міститиме елементи формування професійних знань та умінь, становлення особистості як суб'єкта військово-професійної діяльності.

Мета тренінгової програми – розвиток конструктивного (нормального) перфекціонізму та досягнутої професійної ідентичності офіцерів Збройних Сил України. Тренінг складається з вступної частини, 4-х блоків, заключної частини:

Вступна частина (орієнтована на створення сприятливого психологічного клімату, засвоєння правил в роботі з групою, налагодження зворотного зв'язку, створення ситуації рефлексії).

Блок 1. Когнітивно-рефлексивний (спрямований на розвиток конструктивного перфекціонізму особистості, адекватного «образу професії», професійного «Я-образу», уявлень про професійну спільноту).

Блок 2. Суб'єктно-особистісний (спрямований на розвиток ставлення до себе як компетентного та авторитетного професіонала, адекватного сприйняття ставлення інших до себе-професіонала, цілісності професійного «Я-образу», самоповаги, професійної самооцінки).

Блок 3. Операційно-регуляційний (спрямований на розвиток змістових характеристик конструктивного перфекціонізму (стандартів діяльності й домагань, сприйняття очікувань інших, порівняння себе з успішними колегами, оцінки результату), задоволення професійним потенціалом; професійної приналежності, стилю професійної ідентичності, професійних домагань, професійних цілей, мотивації досягнення успіху).

Блок 4. Результативно-діяльнісний (спрямований на розвиток професійної компетентності, професійна ефективності, функціонально-рольової поведінки, професійного авторитету, здатності оцінювати результати професійної діяльності).

Заключна частина (орієнтована на закріплення набутого досвіду, умінь та навичок, усвідомлення особистісних змін, оцінювання результатів тренінгової роботи).

Перспектива подальших досліджень полягає у апробації запропонованого професійно-психологічного тренінгу розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості у офіцерів Збройних Сил України різних військових спеціальностей, виявлення динаміки їх змістових показників.

Література

1. Вачков И. В. Психология тренинговой работы: содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы / И. В. Вачков. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.
2. Горбушина О. П. Психологический тренинг. Секреты проведения / О. П. Горбушина. – СПб.: Питер, 2008. – 176 с.
3. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л.: Изд. ЛГУ, 1985. – 166 с.
4. Євдокімова Н. О. Професійно-психологічний тренінг як технологія становлення професіонала / Н. О. Євдокімова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць. ; Т 7. Екологічна психологія. – 2009. – Вип. 20. – Ч. 1. – С. 125–128.
5. Зайцева Т. В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг, как инструментальное действие / Т. В. Зайцева. – СПб.: Речь, М.: Смысл, 2002. – 80 с.
6. Кононенко О. І. Обґрунтування та зміст програми корекції негативних аспектів перфекціонізму / О. І. Кононенко // Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія. – 2016. – Т. 21, Вип. 1. – С. 109–117.
7. Лефтеров В. О. Теорія прогресивної транспсихічної маніпуляції у тренінгу / В. О. Лефтеров // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. – 2010. – Вип.7. – С. 275–285.
8. Макшанов С. И. Методическая подготовка специалистов в области тренинга: [уч.пособ.] / С. И. Макшанов. – СПб.: Институт тренинга, 2000. – 301 с.
9. Мельник С. Н. Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга / С. Н. Мельник. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2004. – 74 с.
10. Мороз Л. І. Теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників органів внутрішніх справ України : автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.06 / Л. І. Мороз; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 35 с.
11. Мороз Л. І. Тренінги як засіб розвитку професійно значущих та особистісних якостей / Л. І. Мороз // Вісник Київського національного

університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2009. – № 23. – С. 55–57.

12. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М. : Изд во МГУ, 1982. – 168 с.

13. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга / В. Г. Пузиков. – СПб.: Издательство «Речь», 2007. – 224 с.

14. Рамендик Д. М. Тренинг личностного роста: учеб. пособие / Д. М. Рамендик. – М.: ФОРУМ; ИНФРА-М, 2007. – 356 с.

15. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер. – [пер. с англ.]. – М. : ООО “Издательство АСТ”; “Издательство “Вече”. – Т. 2, (П–Я). – 2001. – 560 с.

16. Реньш М. А. Социально-психологический тренинг: [практикум] / М.А. Реньш, Н.О. Садовникова, Е.Г. Лопес. – Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2007. – 190 с.

17. Федорчук В. М. Тренинг особистісного зростання : [навч. посіб.] / В. М. Федорчук. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 250 с.

18. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: [начальний посібник] / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.

Транслітерація

1. Vachkov I. V. Psihologiya treningovoy raboty: sodержatelnyie, organizatsionnyie i metodicheskie aspektyi vedeniya treningovoy gruppyi / I. V. Vachkov. – М. : Eksmo, 2007. – 416 s.

2. Gorbushina O. P. Psihologicheskii trening. Sekretiyi provedeniya / O. P. Gorbushina. – SPb.: Piter, 2008. – 176 s.

3. Emelyanov Yu. N. Aktivnoe sotsialno psihologicheskoe obuchenie / Yu. N. Emelyanov. – L. : Izd. LGU, 1985. – 166 s.

4. Evdokimova N. O. Profesiyno-psihologichniiy trening yak tehnologiya stanovlennya profesionala / N. O. Evdokimova // Aktualni problemi psihologiyi : zb. nauk. prats. ; T 7. Ekologichna psihologiya. – 2009. – Vip. 20. – Ch. 1. – S. 125–128.

5. Zaytseva T. V. Teoriya psihologicheskogo treninga. Psihologicheskiiy trening, kak instrumentalnoe deystvie / T. V. Zaytseva. – SPb. : Rech, M. : Smyisl, 2002. – 80 s.

6. Kononenko O. I. Obgruntuvannya ta zmist programi korektsiyi negativnih aspektiv perfektsionizmu / O. I. Kononenko // Visnik Odeskogo natsionalnogo unIversitetu. Seriya : Psihologiya. – 2016. – T. 21, Vip. 1. – S. 109–117.

7. Lefterov V. O. Teoriya progresivnoyi transpsihichnoyi manIpulyatsiyi u treningu / V. O. Lefterov // Problemi ekstremalnoyi ta krizovoyi psihologiyi : zb. nauk. prats. – 2010. – Vip.7. – S. 275–285.

8. Makshanov S. I. Metodicheskaya podgotovka spetsialistov v oblasti treninga: [uch.posob.] / S. I. Makshanov. – SPb. : Institut treninga, 2000. – 301 s.

9. Melnik S. N. Teoreticheskie i metodicheskie osnovy sotsialno-psihologicheskogo treninga / S. N. Melnik. – Vladivostok: Izd-vo Dalnevostochnogo universiteta, 2004. – 74 s.

10. Moroz L. I. Teoretichni ta prikladni zasadi profesiyno-psihologichnogo treningu pratsivnikov organiv vnutrishnih sprav Ukrayini : avtoref. dis. d-ra psihol. nauk: 19.00.06 / L. I. Moroz; Kiyiv. nats. un-t vnutr. sprav. – K. , 2008. – 35 s.

11. Moroz L. I. Treningi yak zasib rozvitku profesiyno znachuschih ta osobistisnih yakostey / L. I. Moroz // Visnik Kiyivskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Viyskovo-spetsialni nauki. – 2009. – # 23. – S. 55–57.

12. Petrovskaya L. A. Teoreticheskie i metodicheskie problemy sotsialno-psihologicheskogo treninga / L. A. Petrovskaya. – M. : Izd vo MGU, 1982. – 168 s.

13. Puzikov V. G. Tehnologiya vedeniya treninga / V. G. Puzikov. – SPb.: Izdatelstvo «Rech», 2007. – 224 s.

14. Ramendik D. M. Trening lichnostnogo rosta: ucheb. posobie / D. M. Ramendik. – M.: FORUM; INFRA-M, 2007. – 356 s.

15. Reber A. Bolshoy tolkovyy psihologicheskyy slovar / A. Reber. – [per. s angl.]. – M. : OOO «Izdatelstvo AST»; «Izdatelstvo «Veche». – T. 2, (P–Ya). – 2001. – 560 s.

16. Rensh M. A. Sotsialno-psihologicheskyy trening: [praktikum] / M. A. Rensh, N. O. Sadovnikova, E. G. Lopes. – Ekaterinburg: Izd-vo GOU VPO «Ros. gos. prof.-ped. un-t»), 2007. – 190 s.

17. Fedorchuk V. M. Trening osobistisnogo zrostannya : [navch. posib.] / V. M. Fedorchuk. – K. : «Tsentri uchbovoyi literaturi», 2014. – 250 s.

18. Yatsenko T. S. Teoriya i praktika grupovoyi psihokorektsiyi: aktivne sotsialno-psihologichne navchannya: [nachalnyi posibnik] / T. S. Yatsenko. – K. : Vischa shkola, 2004. – 679 s.

Кузина В.Д.

ТРЕНИНГ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КОНСТРУКТИВНОГО ПЕРФЕКЦИОНИЗМА И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ ОФИЦЕРА

В статье рассмотрены психологические особенности тренинга, как метода практической психологии, средства группового психологического воздействия, направленного на развитие знаний, социальных установок, умений и навыков, приобретения опыта, овладения сложным видом деятельности, который состоит из определенных процедур и является средством воздействия на личность для создания условий ее целенаправленных изменений. Проанализированы взгляды украинских и зарубежных ученых относительно понимания тренинга и тренинговых технологий в различных сферах деятельности и практики. Определено, что профессионально-психологический тренинг, как групповой метод практической психологии, является наиболее оптимальным для развития конструктивного перфекционизма и профессиональной идентичности личности современного офицера. Его целью

являється розвиток конструктивного (нормального) перфекціонізму і досягнутої професійної ідентичності, структурно складається з вступної частини, 4-х блоків (когнітивно-рефлексивного, суб'єктивно-особистісного, операційно-регуляторного, результативно-діяльнісного), заключительної частини.

Ключові слова: перфекціонізм, професійна ідентичність, особистість, офіцер, розвиток, тренінг.

Kuzina V.D.

TRAINING AS A DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION PERFECTIONISM AND PROFESSIONAL IDENTITY OF THE OFFICER'S PERSONALITY

The article deals with the psychological features of the training as a method of practical psychology, a means of group psychological influence, aimed at developing knowledge, social settings, skills and abilities, gaining experience, mastering a complex activity that consists of certain procedures and is a means of influencing the personality in order to create conditions its purposeful changes. The views of Ukrainian and foreign scientists on the understanding of training and training technologies in various fields of practice and practice are analyzed. It has been determined that professional psychological training as a group method of practical psychology is the most optimal for the development of constructive perfectionism and professional identity of the personality of a modern officer. It is aimed at the development of constructive (normal) perfectionism and achieved professional identity, structurally consists of the introductory part, 4 blocks (cognitive-reflexive, subjective-personal, operational-regulatory, productive-activity), the final part.

Key words: perfectionism, professional identity, personality, officer, development, training.

Кузіна Вікторія Дмитрівна – науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ.

УДК 373.5.011.3-052-021.483-044.247:376(043.3)

Lana B.M.

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА МОДЕЛЬ ЇЇ ФОРМУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ВНУТРІШКІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті висвітлюються особливості інклюзивного навчання як освітнього середовища, що є передумовою формування комунікативної толерантності старшокласників у процесі внутрішкільної інтеграції. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «освітнє середовище» та